

*Nyolcvan nyugtalan év**

„Az idő kétségtelenül azoknak kedvez, akiknek elméjét-fülét benőtte a bozót. Élni kell, nem emlékezni” – írta még 1973-ban Sütő András, Kemény Zsigmond nyomai után kutatva Alvincen. Az idők ebben sem változtak: most talán még többen vannak, akiknek elméjét benőtte a bozót (*Péntek asszony kastélyában: Istenek és falovacskák*. Bukarest, 1973, Kriterion, 186).

Mi most mégis emlékezünk. Éppen Óréa, akinek ritkán adatott meg az édesanyjától ígért „könnyű álmot”, hiszen az ember, a felelős ember, álmaiban és talán halálában is aggódik, nyugtalanodik. Életében, amely nyolcvan esztendővel ezelőtt indult, az ő aggodalmának, nyugtalanságának fő oka éppen a nyelv volt. Nem a saját írói nyelve miatt aggódott, noha minden művész megvívja a maga küzdelmét művei anyagával, és neki ennek birtokba vételéért is meg kellett dolgoznia.

„Az EGÉSZTŐL (ti. a falu egészétől) kaptam útravalóul a gyermekkor élményvilágát, a negyedrésztől a küszködő nyelvet, e színes bóját a vizek hullámozásában... Akármilyen bőven is számolom, alig százötven főnyi közösségtől tanultam magyarul. Olyantól, melynek Balassija, Csokonaija, Arany Jánosa, nyelvújítója és nyelvcsősze a mindenkori tiszteletes úr volt, régi fegyvertársaival: Károli Gáspárral és Luther Mártonnal...” (*Anyám könnyű álmot ígér*. Naplójegyzetek. 4. kiadás. Bukarest, 1976, Kriterion Könyvkiadó, 17). „A magyar irodalomba tévedve föl kellett figyelnem valóságos helyzetemre, miszerint nem erdőben, hanem bokorban születtem, az anyanyelv diribdarabjai közé, ahol minden, amiből a legkisebb költőnek is föl kellene ruházkodnia: csupa maradvány, foltnak való, szalagvég, elhullajtott kacat...” (i. m. 21).

A szétesett nyelv visszaszerzésének gyermekkori élménye a fazekas vándorszékelyek színes beszédének hallgatása, a *Toldi* olvasása, majd az enyedi kollégium és a könyvtár.

A sovány örökség ellenére a magyar nyelvet a maga pompázatos gazdagságában mondhatta végül magáénak, de ez csak állandósította abból fakadó dilemmáját, hogy ő a saját artistikus nyelvével az irodalom arisztokratája lehetett, miközben a nyelv demokratája maradt egy olyan közösségben, amelynek nyelve leépült, nyelvhasználatának szabadsága pedig veszélyeztetett helyzetbe került.

„S mert szinte gyermekfővel bizonyossá lett előttem, hogy nyelvkárosult magyarok közt írói álmaimat szegre akaszthatom: erkölcsi törvényem-

* 2007. június 17-én, a Sütő András 80. születésnapján rendezett emlékünnepeken hangzott el a pusztakamarási templomban.

mé lett, hogy sorsomat a sorsukkal egybefonjam, és vitorlás ének helyett létmentő munkába kezdjek magam is, akármi legyen az ára, hiszen a szávaikból kiűzötteket nem bírom követni. Akkoriban csak sejtettem, amit Kosztolányi oly kristályosan megfogalmazott, mondván: önmagammal azonos csak anyanyelvemben lehetek...” (*Szókertjeink művelése: Erdélyország mit vétettem?* Csíkszereda, 2002, Neptum Impex, I, 108.)

Indokolnom, magyaráznom kellene most azt, miért kezdeményeztük ebben az évben az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége díjának, A Nyelvőrzés Díjának Sütő András nevével való összekapcsolását. A nyelvőrzés szabatosabban, szakszerűbben a nyelv megtartását jelenti. Nem önmagában a nyelv megtartását, mert az lehetetlen és értelmetlen, hanem a nyelvet beszélő, a nyelvben élő emberekét, közösségeket. Ennek sommásan meghatározható feltételei: legyenek, lehessenek magyar nyelvű közösségek; ezek a közösségek használhassák anyanyelvüket; adhassák tovább a nyelvet utódaiknak a családban és az iskolában. Maradjon meg a nyelvi hűség, a nyelv szeretete, a nyelvhasználat méltósága.

Sok mindent ma már kérdőíves vizsgálatokból, szakszerű elemzésekből tudunk. Azt is, milyen nyelvi közösségeink helyzete, azt is, mi biztosíthatja megmaradásukat. Ez tudományos megismerés eredménye.

Van azonban egy ezt megelőző, ennél hitelesebb megismerés: a ráismerés, a rádöbbenés élménye, a tapasztalati tudás. Ebben Sütő András messze megelőzött bennünket. És van a szimbolikus megismerés és kifejezés, amelyben a szépirodalomnak van fontos szerepe. Sütő András előtte járt a tudományos megismerésnek, előtte járt a dolgok kimondásában, a folyamatok jelzésében. És fölötté állt minden szakmaiságnak, mert számára személyes ügy volt, hogy mi történik az egyre apadó pusztakamarási nyelvi közösséggel, mi történik a hasonló állapotban élő sok száz mezősegi és moldvai magyar közösséggel, az erdélyi magyarokkal. Néhány ilyen, szakmailag is értékelendő, hasznosítható felismerését szeretném a továbbiakban felidézni.

A XX. századnak abban az évtizedében, amikor Sütő András született, már érzékeltetni lehetett a törést a magyar nyelv korábbi felfelé ívelő lendületében. Az országhatár védősáncain kívül a nyelv jogilag alárendelt helyzetbe került, beszélői másodrendű állampolgárként folytonos megaláztatásba. Elkezdődött az apadás, a térvésztes, kis nyelvi közösségek elszigetelődése, lassú halála.

„Nemzetiből kisebbségi nyelvvé lett. Szavaink sorsa jelzi századunk szégyenei közt a nyelvében bujdosó magyar riadtságát is... Bálványimadás-e őskeresztények módjára titkon ünnepeknünk titkot: az úton-útfélen árokba rugdosott, jogaiban megtiport nyelvünket? Törzsi felfogás-e, ha nemzeti mivoltunkból kifordítottan szentségek közelében, keresztség, úrvacsora, bér-málás fogalmi között keresünk menedékhelyet nemzeti nyelvünknek?” (*Hogy és mint vagyunk, feleim?* I. m. 114.)

Pusztakamaráson és környékén a század végére, a megváltónak hitt demokrácia idején jutunk el a folyamatok végkifejletéhez. 2000-ben Marosvásárhelyen az Anyanyelvi Konferencia nyitó előadásában idézte édesapja híradását a szomszéd falu, Novoly helyzetéről:

„Novolyban meghalt az utolsó magyar is. A temetőt lezárták. Vége. Végünk – abban a faluban.” *Bölcséleti gondolat, hogy saját halálát az ember nem élheti át, de anyanyelvének halálát igen.* Átélné a Mezőségen, Csángóföldön s a magyar diaszpóra földrészein. Pusztakamaráson is megszűnt a magyar iskola; az anyanyelvi köntös kis szövőműhelye, mely évszázadokon át csattogott, énekelt, zsi-vajgott az eszmélet lázában” (*Szókertjeink művelése.* I. m. 110–111).

Gondol-e ma nélküle valaki arra, hogy a közeljövőben következhet be az iskolák összevonása, amely magyar falvak százait foszthatja meg „az anyanyelvi köntös kis szövőműhelyeitől”, és készítheti elő maguknak a falvaknak a pusztulását?

Szakszerű leírásokból tudjuk, hogy az alacsony szintű, egyoldalú, felcserélő kétnyelvűségben az egyik nyelv folyamatosan lebomlik, leépül, a másik pedig kiépül, átveszi az első nyelv, az anyanyelv helyét. Ebben az afáziához hasonló folyamatban a dallamokkal, zenével társuló szövegek, a ritualizált szövegek a legtartósabbak. Ezért van az, hogy éppen a nyelvileg leépült mezőiségi közösségekben kerültek felszínre a népzene és a tánc legarchaikusabb gyönyögszeméi, kincsei. A dalokat még hozni lehet az erdőből, magát a nyelvet már kevésbé.

„Nem ismerjük a nyelvünket! – kezdett sajogni bennem a felismerés... Ez a korai emlékem nyirkos érzésként szivárgott az erőfeszítéseim közé, hogy valamiképpen fölfogjam helyzetünk való értelmét; hogy miért gyakoribb a pusztadúdolás, a sejej, sajaj, mint a szöveges ének; miért kellene mezei rokonaimat utánozva a kutyát kucsának, a macskát matykának ejtenem... Mert némaság, az nem volt. Mint valamely nagy csata után, veszteségek és hőstettek számbavételeként szólt a mese. Ha ugyan mesélés volt az: a kényszerű sietség a történet csattanója felé, csupaszon sántáló mondatok buktatói között; a helyzetek, fordulatok, lélekállapotok szőszegény elnagyolása; a képzelet mögött kullogó kifejezőkészség elesettsége; a feltáratlan maradt természet, névtelen virágaival és egyetlen esőjével, amely – későbbi megfigyelésem szerint – sohasem szemerkélt, nem zengett, zuhogott, nem dobolt, nem paskolt, semmilyen más változatában meg nem jelent, mindig csak esett.

Mikor elkezdtünk beszélni: mintha gereblyével fésülködtünk volna” (*Anyám könnyű álmot ígér,* 22).

A nyelvhasználat korlátozásának, a szűkülő nyelvi közösségnek, a nyelvleépülésnek a következménye a nyelvi hiány is, mondja a szaktudomány. És mit mondott erről korábban és jóval hatásosabban Sütő András?

„Nem tudom, hol hullattuk el szavainkat, most nem is kutatom. Elemi iskolai dolgozatíráshoz a madarak és fák nevét – a legismertebbeknél kívül – az otthonról kapott batyuban már nem találtam. A természeti és tárgyi világnak gyűjtőfogalmakra zsugorodott leltárához vajmi keveset sulykolt belénk a tanító. Vesszősuhogással hangzott a kérdés: mi virít – ki dalol? Burján és madár. Keltike, poszáta, gyöngyajak, pipitér, csorbota, csicsörke? Felröppenő és elszálló üres fogalmak” (i. m. 159).

A kétnyelvűség, a kétnyelvű család része annak a zsilipszerű folyamatnak, amelyben az alárendelt, megalázott nyelv végleg háttérbe szorul, beteljesese-

dik a nyelvcseré. Sütő András a román szomszéd, Vaszilika bácsi temetésén döbben rá erre:

„Egy sajtószerű mezősegi vegyes házasság filmje pereg le előttem. ...

A menyasszonyi fátyol és a gyászszalag közötti térben a nyelvi osztozkodás szubjektív szándékai feloldódnak az objektív folyamatban. Kezdet a két-nyelvűség, folytatás a másfélnyelvűség, majd a gyakorlatilag ésszerűbbnek mutató egynyelvűség” (I. m. 161).

A mezősegi emberek, közösségek jobbágyi alázatát és megaláztatását a XX. században a kisebbségi megaláztatás váltotta föl a magyarok számára. És a vele járó félelem, az attól való félelem is, hogy kellő méltósággal beszéljék anyanyelvüket.

„Ha egy nyelv – a bábeli tülekedésben – eltelik félelemmel, csöndben visszavonul a nyilvánosság tereiről, holott küzdőképességét, láttató erejét csakis a Sokadalom élteti s növeli [...] A megfélemlített nyelv egy idő után a hazugság áldozataként is elparentálható: meg kellett halnia, mert nem volt bátorsága az igazat mondani. A nyelvnek, szegénynek? A hordozóinak inkább...”

S mert félelmének lassan már szaga keletkezik: a létében szorongó nyelvet a kutya is megugatja. A nyitott kapun sem mer hát belépni, hanem inkább elkerüli a városokat és falvakat. Úgy gondolja tán: ha nem hallják, látják, nem éri bántalom.

Ezzel pusztítja leginkább önmagát: a némaságba meneküléssel” (*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Budapest, 1994, 244–245).

Csak a nyelv iránti hűség, a nyelvhasználatban is megmutató felelősség és méltóság emelheti ki a kisebbségi beszélőt a megaláztatásból. Ebben is példamutató Vaszilika bácsi bölcsessége a saját kétnyelvűségében, amely olyan volt, hogy a sajátját beszélte, a feleségéét (ti. a magyart) hallgatta: „*A nyelv olyan fiam, mint az asszony: elhervad, ha nem szeretik*” (*Anyám könnyű álmot ígér*, 162). Róla írja Sütő András, hogy erőt érzett a tökéletes beszédben, otthonos biztonságot a saját nyelvében.

Azzal, hogy a nyelvmegtartás díját Sütő Andrásról neveztük el, és hogy a díjjal járó plaketten bronzba öntött arcmását láthatjuk, nem szeretnők Őt magát is szoborrá merevíteni. Érthetőnek és jogosnak vélte, hogy szentségnek tekintsük a nyelvet, de nem szent célnak – teszem én hozzá –, hanem szent eszköznek, az ő szövegeit sem szakrális szövegnek, hanem hiteles forrásnak és vallomásnak. Az anyanyelvi mozgalom számára pedig állandó példa lehet az Ő belső nyugtalan-sága és nyelv iránti felelőssége. ❖